

VÄSTANVIK

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

VÄSTANVIK

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Utsikt mot Västanvik från kyrkudden.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Äldre byklunga med hästskoform	7
Tätt bebyggd med kringbyggda gårdar	7
Konstnärskoloni och turism	11
Anläggningar och bygemenskap	11
Folkhögskolan	12
Nybyggnad under 1900-talet och laga skifte i byarna	12
Värden	14
Var varsam med	18
Rekommendationer	20
Vad är ett kulturmiljöprogram?	28

Västanvik med hästskeformad bykärna vid Östervikens strand. Områdena norr och söder om byn har i senare tid bebyggts med bland annat småhus, folkhögskola och en campingplats.

BESKRIVNING

Västanvik är en hästskoformad klungby belägen vid Östervikens västra strand, med byn Karlsarvet i söder och byn Grytnäs i norr. Mellan byarna finns områden med odlingsmark som avgränsar de olika byarna från varandra. Odlingsmarkerna kring Västanvik har dock delvis bebyggts under 1900-talet. Bebyggelsen som tillhör Västanvik tar vid med Västanviks folkhögskola i söder, och löper vidare norrut över småbrutna jordbrukslandskap söder om Båthusbäckens ravin, till den äldre hästskoformade byklungan, och sedan norrut genom mindre ytor med öppet odlingslandskap till ett nytillkommet villaområde. Byn är belägen i en solig sluttning mot Österviken, och innefattar större sammanhängande områden med öppen jordbruksmark, främst kring den äldre byklungan. Särskilt framträdande är den bördiga, öppna odlingsmark som ligger mellan byn och Österviken. I norr övergår marken närmast Österviken i en mer småbruten karaktär som har bebyggts med bland annat en campingplats, villor, sommarnöjen och Jobs Handtryck. Västanvik är riksintresse för kulturmiljövården.

Historik

Västanvik ligger i Härads fjärding i Leksands socken. Västanvik förekommer i skrift från 1500-talet. Bynamnet avser dess läge väster om Österviken. Vid storskiftet kring 1820 fanns 51 gårdar i byn. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

Äldre byklunga i hästskoform

Den ursprungliga äldre byklungan är belägen i en östsluttning och har en distinkt hästskoform som omgärdar en yta med öppen odlingsmark. I väster finns höglänt skogsmark och stigar mot fåbodarna Granberg och Ingelsbjörken. I övriga riktningar möter byklungan odlingslandskap som delvis avskärmar och agerar buffertzonen mot nyare bebyggelse. Odlingslandskapet är i hög grad öppet mot nordöst och mer småbrutet söderöver. Bygatusystemet utgår från en genomlöpande bygata i samma form, från vilken mindre bygator förgrenar sig vid tre trekantsformade bytor. Österut genomskärs byn av den större Siljansnäs vägen, som delvis inramas av den äldre bebyggelsen. Byns läge i den sluttande terrängen erbjuder många vackra siktlinjer över Österviken och Kyrkudden vid Leksands-Noret.

Tätt bebyggd med kringbyggda gårdar

Den äldre byklungan är tätt bebyggd och vissa gårdar har fortfarande en ålderdomlig fyrkantform med delvis bevarat månghussystem. Goda exempel på detta återfinns bland annat på gårdar belägna på fastigheterna Västanvik 50:12, Västanvik 99:8, Västanvik 59:1 och Västanvik 91:1. Det finns även många gårdar där en eller flera sidor av gårdstunet utglesats och där större ladugårdar

Även om många bostadshus förändrats under 1900-talet finns fortfarande många gårdar med kringbyggd karaktär. Vissa gårdar är kringbyggda i fyrkantsform, vilket är ett älderdomligt karaktärsdrag som härrör från det äldre bondesamhället. Västanvik 50:12.

I navinlandskapet vid båtusbäcken (t.h) finns flera äldre ekonomibygnader. Närmast i bilden ett äldre härbre placerat på behörigt avstånd från gårdstunen, smedjorna och torkhusen. Valet av plats hänger samman med skydd mot brand. Västanvik 56:1.

Kilsågad äldre locklistpanel på ett portluder i den äldre byklungans södra del. Västanvik 87:13.

Byns nationalromantiska brandstation med högt slangtorn, röd locklistpanel, små spröjsade fönster och vita detaljer. Västanvik S:15.

Gård med helt kringbyggd karaktär i byklungans södra delar. Gårdsbilden är älderdomlig men bostadshuset är utbytt mot ett nyare korsplanshus. Västanvik 87:13.

Jobs handtryck med bostadshus ritat av Erik och Tore Alsén. Byggnaderna är i sin helhet mycket värdefulla och bör inte förändras. Västanvik 77:2.

och ekonomibyggnader ersatt flera äldre byggnader från och med 1800-talets slut. De flesta av dessa ekonomibyggnader har långsmal form, sadeltak med tvåkupigt taktegel, spröjsade tvåluftsfönster där fönster förekommer, svartmålad eller faluröda trädörrar, enkel rödfärgad liggpanel och även rödmålade detaljer så som vindskivor och knutbrädor. Finns vitmålade detaljer rör det sig främst om fönsteromfattningar. Exempel på detta återfinns bland annat på gårdar på fastigheterna Västanvik 74:1, Västanvik 51:6, Västanvik 87:13 och Västanvik 63:1. I den sydvästra delen av byn finns flera stora ladugårdslängor och ekonomibyggnader som är vända med långsidan mot bygatan, vilket skapar ett smalt och slutet gaturum på toppen av den sluttande bygatan. Beträffande bostadshus är olika former av korsplanshus och parstugor vanligt. På vissa gårdar förekommer även enkelstugor. På många gårdar finns fler än ett bostadshus. De flesta husen i byn, särskilt bostadshusen, har genomgått moderniseringar och förändringar under 1900-talet. Särskilt vanligt tycks det ha varit med fönsterbyten och tilläggsisoleringar. Nästan alla hus i byn är byggda i trä, med rödfärgad eller naturligt grånad fasad. I ravinlandskapet söder om byn finns ett antal ekonomibyggnader tillhörande gårdar i byklungans södra del. Ekonomibyggnaderna innefattar bland annat härbren och smedjor av hög ålder som kan berätta om månghussystemet och hur byggnader med olika funktioner placerades på olika platser i byn och landskapet.

Modernt timmerhus vid Västanviks folkhögskola. Foto: Lars Jönnes, Dalarnas museum. Västanvik 109:20.

Konstnärskoloni och turism

Från och med 1800-talet etablerades konstnärskolonier i byar runt om Leksand. Västanvik var en av de byar dit många konstnärer flyttade, främst under 1940-talet. Hit flyttade bland annat konstnärerna Kjell Löwenadler, Hans Prins och Dagmar Lodén, samt även visdiktaren Lillebror Söderlundh, Gocken Jobs och hennes bror Per samt hustrun Eva Jobs. Konstnärerna sysslade med musik, bildvävnader, textiltryck och keramik. Jobs textiltryck finns fortfarande kvar, med ett bostadshus ritat av Erik och Tore Alsén invid Österviken, och den karaktäristiska men numer nedlagda Jobsboden med tillhörande faluröd funkislada med fönsterband i takfoten längs vägen mot Grytnäs. På Gudmunsgården, Västanvik 105:2, fanns ett pensionat 1927-1950. Pensionatet hänger samman med turismen i Leksandsbygden under 1900-talet, och kan tillsammans med campingplatsen nordöst om bykärnan berätta om denna företeelse.

Anläggningar och bygemenskap

Vid Östervikens strand finns några båthus och Roddens hus, en större byggnad belägen vid en mindre båthamn. Kyrkbåtsrodd och kapprodd har varit viktigt i Västanvik under historien och under 1900- och 2000-talen. Väster om byn finns en ishockeyplan som nyttjades av byalag i hockey från mitten av

1900-talet och framåt. Både kapprodd och hockey har haft historisk betydelse för bygemenskapen, och kvarvarande anläggningar kan berätta om det sociala livet i byn under äldre tider och idag. En annan byggnad som kan berätta om byns gemensamma frågor och hur de löstes är den brandstation med nationalromantiskt dekorerat slangtorn som finns vid det nordligast belägna bytorget i byklungan. Byggnaden är uppförd för byns brandväsende 1933, och togs ur bruk när detsamma upplöstes 1967. Vid samma bytorg finns även en bagarstuga. Söderut, vid det mellersta av de tre bytorget, finns en bystuga som tidigare var skola.

Folkhögskolan

I den södra delen av byn finns Västanviks folkhögskola, ursprungligen kallad Carlborgssons gård, som grundades av Sveriges Dövas Riksförbund 1969. Då hade Dalabygdens Dövförening bedrivit ungdomsverksamhet på platsen sedan 1961. Eftersom folkhögskoleverksamheten krävde en huvudman drevs skolan som en filial till Fornby folkhögskola fram till 1978. På skolan finns idag flera karaktäristiska byggnader som är tidstypiska för 1960- och 1970-talen samtidigt som de återknyter till nationalromantikens uppfattning om den äldre byggnadskulturen. Det förhållande är vanligt i Leksand och tar sig bland annat uttryck genom att byggnaderna är uppförda i liggtimmer, i en långsmal form och i högst två våningar. Det förekommer även detaljer som fönsterluckor, blyspröjsade fönster, vitputsade skorstenar och trädörrar med diamantmönster.

Nybyggnad under 1900-talet och laga skifte i byarna

Byarna längs Östervikens västra strand, Karlsarvet, Västanvik, Grytnäs och Sundsnäs genomgick laga skifte mellan 1926 och 1940. Som ett resultat av detta omfördelades och koncentrerades odlingsmarken i nya större skiften. Vissa gårdar flyttade ut från byklungorna till enskilda lägen i odlingslandskapet. En sådan gård finns bland annat längst norrut i byn på fastigheten Västanvik 111:2. Gården består av en för det tidiga 1900-talet tidstypisk sammanhållen vinkellänga med ekonomibygnader som är sammanbyggda med ett bostadshus. Söder och norr om den äldre byklungan finns två större områden med villabebyggelse uppförda under 1900-talet och framåt. Här finns modernistiska timmervillor, enplanshus med röd panel och enstaka souterrängvillor. Byggnaderna är med få undantag tidstypiska för den tid de uppfördes, med undantag att de iklätts en röd panel eller byggts i liggtimmer. Det är vanligt att gårdarna avgränsas med hjälp av gärdesgårdar. Obebyggda områden är anordnad som tomtmark.

En av de gårdar som tillkommit efter laga skifte i början av 1900-talet. Gården är belägen i byns norra delar. Västanvik III:2.

I den södra delen av den äldre byklungan står gårdarna tätt, med bland annat ekonomibygnader nära byvägen. Många gårdar har fortfarande kringbyggd och sluten karaktär, med bevarade äldre ekonomibygnader så som härbren.

VÄRDEN

BYKLUNGANS HÄSTSKOFORM BYGATUSYSTEMET OCH BYTORGEN DET ÖPPNA OD- LINGSLANDSKAPET

I Västanvik är den tätbyggda hästskoformade byklungan med sitt speciella bygatusystem särskilt värdefull. Detta eftersom den distinkta formen med öppen odlingsmark i mitten och ett tätt pärlband av gårdar runtomkring är karaktärsfull och speciell för Västanvik. Byns karaktär hänger också samman med det omgivande öppna odlingslandskapet, som påverkat placeringen av såväl enskilda gårdar som byn i stort historiskt. Det öppna odlingslandskapet markerar dessutom historiska avgränsningar mot de angränsande byarna Karlsarvet och Grytnäs. Särskilt värdefulla är de öppna landskapsavsnitt som finns mellan Österviken och den äldre byklungan samt de landskapsavsnitt som åtskiljer byn från Karlsarvet i söder och Grytnäs i norr.

KRINGBYGGDA GÅRDAR FYRKANTSFORM ÄLDRE BOSTADSHUS

I Västanvik finns fortfarande flera kringbyggda gårdar med intakt fyrkantsform vilket är värdefullt. Detta eftersom gårdarna är uppförda på ett sätt som varit vanligt i Leksand åtminstone sedan 1700-talet. Kringbyggdheten är även ett värdefullt karaktärsdrag som är typiskt för byarna, och som bidrar med en miljöskapande täthet och trivsam slutenhet. Särskilt värdefulla är de gårdar där det fortfarande finns äldre timmerbyggnader, eftersom dessa är anknutna till timmerhuskulturens månghussystem, som är mycket karaktäristiskt för Övre Dalarna och Leksand. Särskilt framträdande exempel på kringbyggda gårdar med fyrkantsform finns på fastigheterna Västanvik 50:12, Västanvik 99:8, Västanvik 59:1 och Västanvik 91:1. Där välbevarade äldre bostadshus finns är dessa särskilt värdefulla. Många äldre bostadshus har emellertid förändrats under 1900-talets senare hälft.

HÄRBREN VID GÅRDARNA SMEDJOR VID BÅTHUSBÄCK- EN

Det finns även flera gårdar med härbren som är placerade utanför gårdsfyrkanten, något som återspeglar månghussystemet och dess funktionsuppdelade byggnadsskick. I härbret förvarades de mest värdefulla ägodelarna, så som utsäde och mat, varför byggnadstypen ofta placerades utanför gårdsfyrkanten så att den skyddades vid brand. I samma tradition placerades även brandfarliga byggnader så som smedjor och torkhus utanför gårdsfyrkanterna, så att de inte riskerade eldsvådor vid gården. I Västanvik finns härbren finns kvar ofta invid gårdarna, men utanför gårdsfyrkanten. Exempel finns bland annat på fastigheterna Västanvik 50:12 och 63:1. Bevarade smedjor finns bland annat vid Båthusbäcken, i ravinen söder om byn. Där fanns i äldre tider även torkhus, skvaltkvarn och potatiskvarn.

UTGLESADE GÅRDAR STORA EKONOMIBYGGNADER SLUTNA GATURUM UTFLYTTADE GÅRDAR, LAGA SKIFTE

Att vissa gårdar delvis är utglesade och att äldre timmerhus på vissa gårdar är utbytta mot större ekonomibygnader i slutna längor återspeglar hur den äldre kringbyggda gården kom att förändras från och med 1800-talets slut och i industrisamhället. Spåren av denna förändring är också värdefulla eftersom de kan berätta mycket om bebyggelsen i Leksands byar som de ser ut idag, och skapa förståelse för de förändringsfaktorer som påverkat bygden under 1900-talet. Större ladugårdskomplex som angränsar till bygatusystemet och

Den hästskeformade byklungan i det öppna odlingslandskapet syns tydligt från kyrkudden.

Många gårdar har fortfarande kringbyggd karaktär och fyrkantsform, vilket är särskilt värdefullt. Västanvik 50:12.

I vissa delar av byn är gårdarna utglesade och äldre eknomibyggnader ersatta av större längor från och med slutet av 1800-talet. Västanvik 69:2.

därigenom bildar smala och slutna gaturum är också värdefulla eftersom de är viktiga för byns karaktär. Detta är särskilt framträdande i den södra delen av byklungan, där det finns många längor med ekonomibyggnader som angränsar mot bygatan och därigenom bildar ett slutet bygaturum. I Västanvik genomfördes laga skifte under 1920- och 1930-talen, vilket medförde att vissa gårdar flyttade ut till nya lägen i jordbrukslandskapet. Även denna förändring kan berätta om industrisamhällets påverkan på de äldre bymiljöerna och skapa insikt om varför vissa byar förändrats under 1900-talet.

KONSTNÄRSKOLONIER
JOBS HANDTRYCK
TIMMERHUSMODERNISM
FOLKHÖGSKOLAN

Ett av de tydligaste spåren från de konstnärer som etablerade sig i Västanvik under 1900-talet är Jobs handtryck, med tryckeri och bostadshus i timmer, det senare ritat av Erik och Tore Alsén. Byggnaden är i sin helhet mycket värdefull, bland annat eftersom den kan berätta om konstnärerna i Västanvik under 1900-talet. Därutöver är anläggningens utformning speciell och värdefull eftersom den är modernistisk men återknyter till den äldre timmerhuskulturen genom valet av timmer som byggnadsmaterial. Denna form av lokalt anpassad modernism förekom i Leksand under 1900-talet och berättar om en vilja till att anpassa den moderna kulturen till de lokala förutsättningarna. Även på Leksands folkhögskola finns byggnader som är uppförda i en variant av lokalt anpassad modernism. Även dessa byggnader är värdefulla eftersom de kan berätta om hur 1900-talets byggnadskultur mottogs och anpassades efter lokala förhållanden i Leksand. Jobsboden i norra delen av byn och den angränsande faluröda funkisladan med fönsterband i takfoten är också värdefulla eftersom de återspeglar konstnärslivet i Västanvik under 1900-talet.

GEMENSAMHETS-
ANLÄGGNINGAR
BÅTHUS, SKOLA, HOCK-
EYRINK, BRANDSTATION,
BAGARSTUGA

I Västanvik finns också flera anläggningar som är kopplade till gemensamma angelägenheter och det sociala livet i byn. Däribland bagarstuga, brandstation, bystuga (före detta skola), båthus och hockeyrink. Dessa anläggningar kan berätta om livet i byn och dess sociala aspekter historiskt, och är därför värdefulla.

RÖDFÄRG
TRÄ
VITA DETALJER

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Alla byggnader i byn är rödfärgade och många bostadshus har vita detaljer så som fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor. Västanvik 52:1.

Bystuga som tidigare var byskola. Invid ett av de tre bytorgen. Karlsarvet 15:1.

Vid landsvägen som löper genom den gamla bykärnan finns gårdar som haft koppling till turismen i Västanvik under 1900-talet. Västanvik 105:2.

VAR VARSAM MED:

- Det befintliga bygatusystemet och de tre bytorgen.
- Öppen odlingsmark i och omkring den äldre byklungan, särskilt den öppna marken i »hästskon« samt mellan byn och Österviken.
- Vårdträd, exempelvis finns en större ek på fastigheten Västanvik 50:12.
- Kringbyggda gårdstun, både sådana som är helt kringbyggda och utglesade från och med 1800-talets slut är värdefulla. Gårdstunen bör inte ytterligare utglesas, men kan eventuellt förtätas med nya byggnader där det in på 1900-talet fortfarande funnits byggnader som därefter borttagits. Särskilt viktigt är att vara varsam med de sidor av gårdstunen som vetter mot en bygata, eftersom dessa tillsammans bildar karaktäristiska slutna och smala bygaturum.
- Välbevarade äldre trähus – både manbyggnader och ekonomibygnader uppförda innan 1940. Särskilt värdefulla karaktärsdrag på sådana hus är ofta: sadeltak med enkupigt eller tvåkupigt taktegel, blottlagda timmerstommar, locklistpaneler äldre än 1950, kilsågade lockpaneler, liggande paneler äldre än 1930, snickrade dörrar äldre än 1950, två- eller trelufts träfönster med äkta trä- eller blyspröjs äldre än 1950, tegelskorstenar, farstukvistar med eller utan profilsågade detaljer, profilerade fönsteröverstycken, takutsprång med dekorativa sparrar och grundmurar med synlig natursten. Visa särskilt stor varsamhet vid hantering av de ytterst få oförändrade parstugor, enkelstugor och sidokammarstugor som finns kvar i byn.
- Äldre ekonomibygnader i timmer som är uppförda utanför gårdstunet, härbren, smedjor, båthus, kvarnar och torkhus. Sådana byggnader bör bevaras på befintlig plats.
- Den befintliga utformningen av Jobs Handtryck, både bostadshuset och tryckeriet, samt Jobsboden med tillhörande funklada och de timrade byggnaderna på Västanviks folkhögskola.
- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet.
- Att byarna är tätt bebyggda, och att husen står tätt intill varandra.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.

Jobsboden med tillhörande funkislada. Byggnaderna är värdefulla på grund av sin anknytning till de konstnärer som levde och verkade under 1900-talet i Västanvik. Västanvik 57:5.

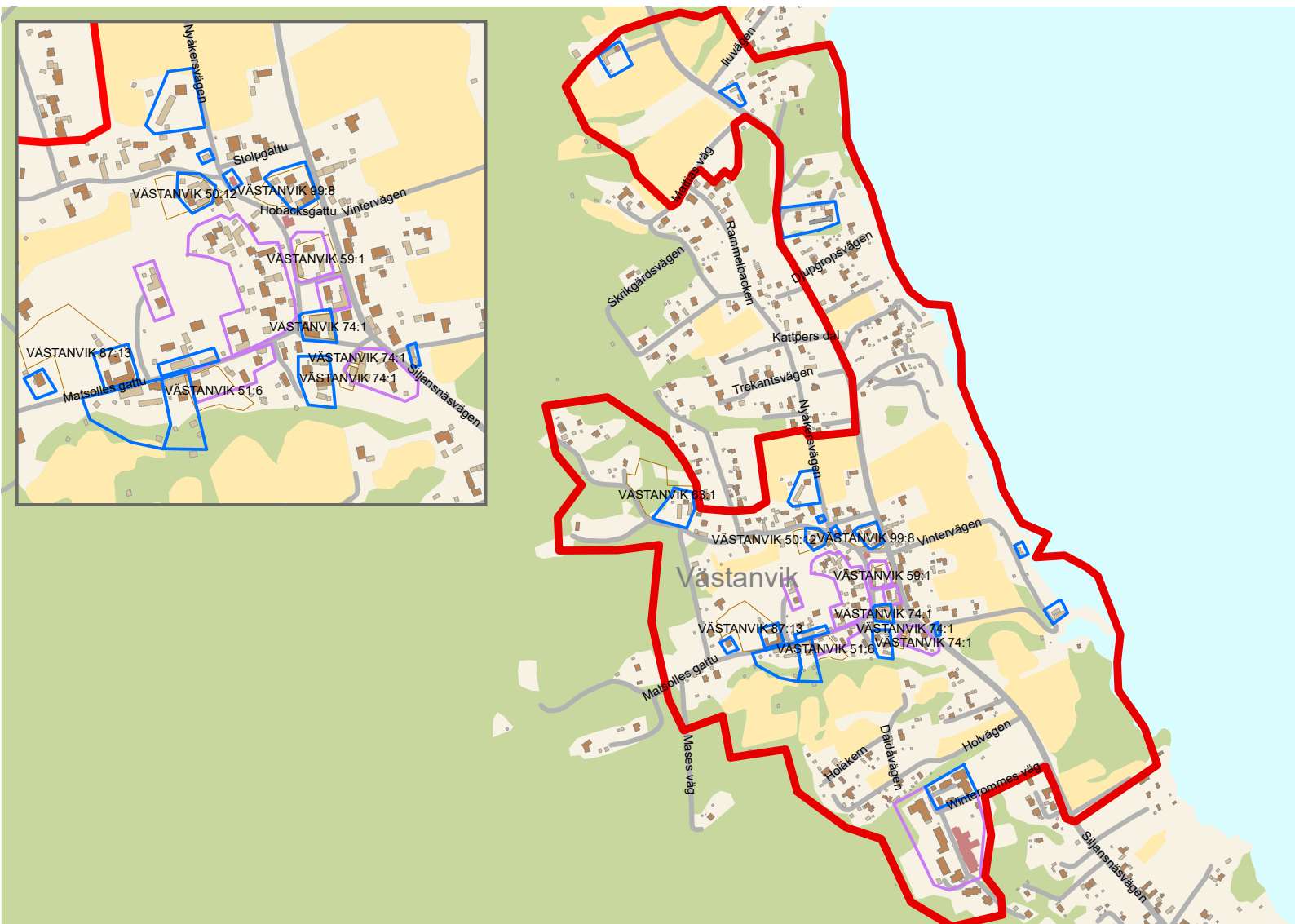

Kringbyggt gårdstun med delvis välbevarad äldre enkelstuga. Var varsam med den kringbyggda karaktären och undvik att ta bort byggnader från gårdstunen. Västanvik 63:1.

- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Karaktäristiskt slutet bygaturum där flera ålderdomliga timmerbyggnader bildar en slutenhet som är typisk för äldre byar. Byggnaderna kan även berätta om timmerhuskulturens olika byggnader och bedöms därför besitta särskilt kulturvärde. Västanvik 51:5.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöunderlag har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Bostadshuset på Jobs Handtryck av Erik och Tore Alsén. Huset är uppfört som en hybrid mellan Leksandsbygdens timmerhuskultur och funktionalismens uttryck, vilket är mycket anmärkningsvärt. Jobs Handtryck bedöms i sin helhet ha särskilt kulturvärde. Västanvik 77:2.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och
- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 Dalarnas
museum